

LATVIJAS VĒSTURES KONGRESS UN LATVIJAS VĒSTURES RUDENS

Gustavs Strenga

PhD, vadošais pētnieks, Latvijas Kultūras akadēmijas Kultūras un mākslu institūts

“Es nevēlos izlikties, ka Latvijas valstī ar vēstures zinātņi viss ir kārtībā; es nevēlos turpināt uzturēt to ilūziju, ka Latvijas politiķi nodrošina valsts finansējumu, lai vēsturnieki strādātu, pētot Latvijas pagātņi,” – tā 2023. gada 8. martā savu atteikšanos no titula “Gada vēsturnieks” pamatoja Ineta Lipša.¹ Viņas rakstītais emocionāli un ar piemēriem parādīja, ka aiz šķietami sakārtotās fasādes (Inetai Lipšai 2022. gadā iznāca 2 monogrāfijas)² ir drupu kaudze vai, kā vēsturniece pati rakstīja, “karalis ir kails”. Inetas Lipšas atteikšanās no titula tika pamanīta ne tikai vēstures nozarē vien. Taču tikai uzmanības pievēršana problēmai to nerisina. Lipšas solis pamudināja vairākus vēsturniekus, Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības biedrus, 2023. gada pavasarī uzrakstīt atklāto vēstuli “Par situācijas uzlabošanu vēstures zinātnē”, kuru parakstīja pāri par simt

1 “Es atsakos!” – vēsturnieces Inetas Lipšas paziņojums par nomināciju “Gada vēsturnieks” un viedoklis par situāciju Latvijas vēstures zinātnē (08.03.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331728/es-atsakos-vesturnieces-inetas-lipsas-pazinojums-par-nominaciju-gada-vestur>

2 Lipša, Ineta (2022). *Viena. Grozāmo sarakstu slazdā: sieviešu politiskā vēsture Latvijā 1922–1934*. Rīga: Friedrich-Ebert-Stiftung; Lipša, Ineta (2022). *Latvijas Bankas vēsture, 1922–1940: Latvijas Bankas 100 gadu jubilejai veltīts zinātniskais izdevums*. Rīga: Latvijas Banka.

vēstures un citu humanitāro zinātņu pētnieku.³ Vēstulē, kuras mērķis bija pievērst sabiedrības uzmanību vēstures nozarei un arī uzrunāt politikas veidotājus, septiņos punktos tika izklāstīti galvenie soļi, kas būtu jāsekmē, lai piesaistītu papildus finansējumu vēstures pētniecībai Latvijā, veicinātu pētniecības internacionalizāciju, mazinātu birokrātisko slogu un eksakto zinātņu prasību piemērošanu humanitārajām, kā arī lai padarītu valsts finansētos projektus ilglaicīgākus un prognozējamākus.

2023. gada sākumā vēl vairāki notikumi pievērsa uzmanību vēstures nozarei. Savas bažas par vēstures izglītības nākotni puda pedagogi, kuri norādīja, ka jaunajā Skola 2030 kompetenču pieejā mācību saturā nav paredzētas vēstures stundas vidusskolas mācību kursā. Tāpat Valsts prezidents Egils Levits nāca klajā ar ideju dibināt Latvijas vēsturiskās atmiņas un demokrātiskās izglītības institūtu; šī iniciatīva, kuru kritizēja vēsturnieki un atmiņas institūciju pārstāvji, netika īstenota, bet uzmanība publiskajai vēsturei kā būtiskai jomai tika pievērsta.⁴

Virmojošo diskusiju un sarunu ietekmē Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrībā radās ideja organizēt vēstures kongresu kā forumu, kurā satikties un apspriest šī brīža problēmas nozarē, kā arī lemt par turpmākajiem soļiem, lai uzlabojot situāciju vēstures pētniecībā, izglītībā, popularizēšanā, kā arī atmiņas institūciju darbā. Pirms kongresa biedrības pārstāvji, pieaicinot partnerus no citām sabiedriskajām organizācijām, tikās ar Valsts prezidentu Egilu Levitu un viņa pēcteci amatā Edgaru Rinkēviču,⁵ ar Izglītības un zinātnes un Kultūras ministrijas ierēdņiem, kā arī piedalījās Saeimas Izglītības, kultūras un zinātnes komisijas sēdēs. Šo tikšanos mērķis bija meklēt atbalstu atklātajā vēstulē formulētajām idejām. Lai paplašinātu jautājumu loku, kuri nozarē būtu risināmi, gatavojoties kongresam, kopā ar dažādu sabiedrisko organizāciju un pētniecības institūciju pārstāvjiem tika rakstīts kongresa rezolūcijas projekts, ko vēlāk varētu izmantot kā ceļa karti problēmu risināšanai.

3 Atklātā vēstule par situācijas uzlabošanu vēstures zinātnē (05.04.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331730/atklata-vestule-par-situacijas-uzlabosanu-vestures-zinatne>

4 Patiesības ministrija? Vēsturnieku vidū kritizē Levita iniciatīvu veidot Latvijas vēsturiskās atmiņas institūtu (23.01.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/patiesibas-ministrija-vesturnieku-vidu-kritize-levita-iniciativu-veidot-latvijas-vesturiskas-atminas-institutu.a492889/>

5 Biedrība tiekas ar Valsts prezidentu Egilu Levitu (20.06.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4331742/biedriba-tiekas-ar-valsts-prezidentu-egilu-levitu>; Biedrība pārrunā situāciju vēstures nozarē ar Valsts prezidentu Rinkēviču (08.09.2023.). Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/jaunumi/params/post/4344504/biedriba-parruna-situaciju-vestures-nozare-ar-valsts-prezidentu-rinkevicu>

Kongresa nosaukums un arī tā organizēšana skaidri iezīmēja, kas šis pasākums nav turpinājums diviem – 2011. un 2018. gadā – notikušajiem Latvijas vēsturnieku kongresiem. Šie pasākumi tika rīkoti sadarbībā ar lielajām pētniecības un izglītības institūcijām (piemēram, LU Latvijas vēstures institūtu un LU Vēstures un filozofijas fakultāti) un valsts finansiāli atbalstīti, turklāt katram vēsturnieku kongresam arī bija savi politiskie mērķi.⁶ Tāpat abi vēsturnieku kongresi bija hierarhiski strukturēti, un pirmais kongress bija konferences tipa pasākums, kurā vēsturnieki iezīmēja Latvijas vēstures pētniecības stāvokli. Savukārt Latvijas vēstures kongresu rīkoja sabiedriska organizācija – Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrība, izmantojot savus, kā arī Valsts kultūrkapitāla fonda, partnerinstitūciju un ziedotāju līdzekļus, un tas bija iecerēts kā demokrātisks, atvērts forums sarunai par strukturālām problēmām. Tas, ka kongresu organizēja sabiedriska organizācija pēc pašu iniciatīvas, nekonsultējoties ar lielākajām vēstures izglītības un izpētes institūcijām un neiesaistot to pārstāvjus, izraisīja neizpratni un neapmierinātību daļā vēsturnieku kopienas. Lai gan neviens atklāti neiebilda pret vēstures kongresa rīkošanu, bija skaidrs, ka vairāki Latvijā ietekmīgi vēsturnieki dažādu iemeslu dēļ tā organizēšanu neatbalsta. Šāda situācija, iespējams, izveidojās nepietiekamas komunikācijas vai pārpratumu dēļ, bet to arī varētu uztvert kā demokrātiskas sabiedrības iezīmi – viedokļi mēdz būt dažādi un ne vienmēr izdodas pārvarēt subjektīvas vai objektīvas pretrunas un domstarpības.

Latvijas vēstures kongresā 2023. gada 15. novembrī Latvijas Nacionālajā bibliotēkā pulcējās vairāk nekā 180 profesionāļi no vairākām nozarēm, kuras ir saistītas ar pagātnes pētniecību, izpēti, vēstures popularizēšanu un tās liecību fizisku un digitālu saglabāšanu. Plašo kongresa tvērumu pirms tā pamatoja viens no organizatoriem Jānis Šiliņš: “Ar vēsturi nenodarbojas tikai vēsturnieki, un vēsturnieku radītās zināšanas izmanto ne tikai citi vēsturnieki, bet visa sabiedrība. Latvijas iedzīvotājus ārkārtīgi interesē vēstures jautājumi, ko apliecina ar vēsturi saistīto rakstu, televīzijas raidījumu, filmu, radio raidījumu auditorijas un grāmatu tirāžas. Vēstures jautājumi pēdējos gados ir kļuvuši politiski nozīmīgi. Stiprai Latvijas sabiedrībai ir vajadzīga stipra vēstures nozare, bet tā savukārt nevar pastāvēt bez veselīgas, radošas un iekļaujošas vēsturnieku ekosistēmas.”⁷

6 Latvijas vēsturnieku I kongresa Noslēguma dokuments (21.04.2021.). Pieejams: <https://www.president.lv/lv/latvijas-vesturnieku-i-kongresa-nosleguma-dokuments>; Feldmanis, Inesis; Taurēns, Jānis (zin. red.) (2014). *Latvijas vēsture krustcelēs un jaunu pieeju meklējumos*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.

7 Jānis Šiliņš: Par ko Latvijas vēstures kongresa priekšvakarā bažījās nozarē (14.11.2023.). Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/arpus-etera/arpus-etera/14.11.2023-janis-silins-par-ko-latvijas-vestures-kongresa-prieksvakara-bazijas-nozare.a531408/>

Viens no kongresa mērķiem bija veidot dialogu ar politiķiem un ierēdņiem, mēģinot viņus ciešāk iesaistīt nozares problēmu risināšanā. Uz kongresu tika aicinātas abas par nozari atbildīgās ministres: Anda Čakša, kuras vadītās Izglītības un zinātnes ministrijas pārvaldībā ir vēstures pētniecība un izglītība, un Agnese Logina, kuras vadītās Kultūras ministrijas pārvaldībā ir atmiņas institūcijas un publiskā vēsture. Lai gan sākotnēji solījusi, ministre Čakša uz kongresu tomēr neieradās, atsūtot īsu video uzrunu tā dalībniekiem. Savukārt ministre Logina kongresu atklāja ar uzrunu, taču uzreiz pēc tās devās prom. Izglītības un zinātnes ministres neierašanos, kā arī kultūras ministres agro došanos prom var uzskatīt par apstākļu sakritību. Tomēr, iespējams, šis ir mājiens, ka ar vēstures nozari saistītās problēmas politiski šobrīd nav abu ministriju prioritāšu skaitā, vai arī ministres kongresu uztvēra kā kārtējo pasākumu, kurš jāapmeklē formālu iemeslu dēļ. Par spīti zināmam politiskās vadības intereses trūkumam, kongresā piedalījās vairāki abu ministriju augsta ranga ierēdņi.

Kongresa programmu veidoja kopumā divas sesijas, kurās abās bija divas diskusijas. Pirmajā sesijā *Vēstures pētniecība un izglītība* bija diskusijas: “Vēstures akadēmiskās pētniecības sarežģītā tagadne un tās iespējas nākotnē Latvijā” un “Vēstures izglītība: kā saglabāt vēsturnieka amatu Latvijā?”. Otrajā sesijā *Publiskā vēsture un atmiņas institūcijas* bija diskusijas: “Neizmantotais potenciāls: atmiņas institūcijas identitātes, sadarbības un naudas meklējumos” un “Kā padarīt akadēmisko saprotamu un aizraujošu: labas publiskās vēstures recepte”. Pirms pirmās diskusijas ar prezentāciju par stāvokli Latvijas vēstures zinātnē un vēstures izglītībā uzstājās Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Zinātnes departamenta vadītājs Jānis Paiders. Viņš fiksēja esošos izaicinājumus Latvijas zinātnē, tostarp humanitārajās zinātnēs un vēstures pētniecībā uzskaitot jau labi zināmas problēmas, piemēram: Latvijā humanitārās zinātnes tiek finansētas daudz mazākā apmērā nekā Igaunijā un Lietuvā; vēstures nozarē vidējais pētnieciskā personāla vecums ir augsts un nav pietiekama tā ataudze; samazinās vēstures studentu skaits (2023. gadā vēsturi studēja par 60% mazāk studentu nekā 2008. gadā); ir neliels doktorantu skaits, kuri aizstāv savas disertācijas. Latvijas Nacionālā vēstures muzeja direktora vietnieka zinātniskajā darbā Toma Ķikuta prezentācija otrās sesijas ievadā par stāvokli publiskajā vēsturē un atmiņas institūcijās savukārt bija mazāk dramatiska, bet arī parādīja būtiskas problēmas. Viņš norādīja uz resursu trūkumu, kas liedz atmiņas institūcijām pilnvērtīgi pildīt savas funkcijas, un to, ka akadēmiskās pētniecības vājums palīdz publiskajai vēsturei un ka publisko vēsturi nevajag uzdot par zinātni. Kongresā vairākas reizes tika izteikta doma, ka publiskā vēsture ir atsevišķs, no akadēmiskās vēstures neatkarīgs žanrs. Kā diskusijā minēja Latvijas Okupācijas muzeja Publiskās vēstures nodaļas vadītājs Gints Apals, pārfrāzējot amerikāņu vēsturnieku Džeisonu

Šteinhaueru (*Steinhauer*), publiskā vēsture ir vērsta uz daudzām, nevis vienu auditoriju un šis komunikācijas centrā ir dialogs ar auditoriju, mijiedarbība, nevis centieni to apgaismot.

Diskusijas kongresā parādīja, ka nozarē ir vienota sapratne par to, ka ir nepieciešams lielāks atbalsts pētniecībai, jābūt skaidrībai, kā attīstīsies vēstures izglītība, jābūt lielākam atbalstam publiskajai vēsturei un atmiņu institūcijām jābūt iespējām īstenot savu potenciālu. Diskusijas norisa arī par Latvijas vēstures nozares darbības starptautiskajiem aspektiem. Helsinku Universitātes pētniece Una Bergmane uzsvēra, ka vēsturnieku starptautiskā redzamība un publikācijas angļu valodā nav pašmērķis; tās ir svarīgas, jo dod iespēju piedalīties domu apmaiņā ar citiem pētniekiem Eiropā un pasaulē. Toms Ķikuts sarunā par atmiņu institūcijām minēja: ja vēlamies, lai, piemēram, muzeja apmeklētājam Latvijā būtu sajūta, ka vēsture ir interesanta un aizraujoša, ir nepieciešams resursietilpīgs vēriens, jo daudziem skatītājiem atsauces punkts ir kāds muzejs Eiropā, piemēram, Vācu vēstures muzejs Berlinē. Kongresā noteikti pietrūka “ārpusnieku” – citu valstu pētnieku sniegta skata uz Latvijas vēstures nozari, tomēr šis bija pašu, uz iekšējām problēmām un to risinājumu meklējumiem vērsts saiets.

Kongress nebija vien sliktās situācijas apcere, diskusijās iezīmējās arī aicinājums paškritiski vērtēt sevi. Vēstures izglītības diskusijā Latvijas Nacionālās bibliotēkas kūrētās Latvijas Nacionālās enciklopēdijas galvenais redaktors Valters Ščerbinskis, kurš ir arī Latvijas Universitātes padomes loceklis, norādīja, ka varbūt vēsturniekiem nevajadzētu būt gaudulīgiem, jo vēsture ir jaudīga nozare. Viņaprāt, jāuzsver, ka vēstures nozarē nekas nav garantēts, jo visā pasaulē ir cīņa par akadēmiskajiem amatiem un tos iegūst vien dažī, vienlaikus pasvītrojot, ka būtu jānodrošina paredzams un adekvāts atalgojums. Tāpat Valters Ščerbinskis uzsvēra, ka darbs zinātnē nav astoņu stundu darbs un kā Kalifornijā, tā Latvijā zinātnieki, lai kaut ko sasniegtu, strādā arī brīvdienās. Pāris kritisku domu izteica Gints Apals, kurš retoriski vaicāja: kam vēsture kalpo – valstij (konkrētai politikai varai) vai sabiedrībai; vai vēsturnieku uzdevums ir pildīt valsts pasūtījumu vai tomēr sarunāties ar sabiedrību; kā mēs (vēsturnieki) varam iesaistīt sabiedrību savā darbībā; vai pārlietu liela vēstures “valstiskošana” nekaitē pašai vēstures pētniecībai. Iespējams, šīs domas varētu kalpot par pamatu diskusijām kādā citā pasākumā vai nākamajā Latvijas vēstures kongresā, jo šī kongresa noslēgumā plašāka konfrontējoša vai kritiska domapmaiņa nenotika; šķiet, ka vairums sarunu par Latvijas vēstures pētniecības nākotni un aktuālajiem jautājumiem norisa kafijas pauzēs un pēc kongresa neformālajā daļā.

Kongresa pašā noslēgumā viens no tā dalībniekiem publiski uzdeva jautājumu, vai šādu vienas dienas pasākumu ar četrām diskusijām vajadzēja saukt par kongresu. Šāds jautājums būtu vietā, ja šāds nozares pasākums tiktu rīkots

ne-krīzes apstākļos. Krīzē ir nepieciešamība uzrunāt un sasniegt pēc iespējas plašāku auditoriju gan profesionāļu, gan lēmumu pieņēmēju, gan sabiedrības vidū. Kongress tika straumēts sabiedrisko mediju mājaslapā un ir pieejams ierakstā [youtube.com](https://www.youtube.com).⁸

Vai kongress bija pagrieziena punkts vēstures nozares attīstībā Latvijā? Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības veiktajā “Gada vēsturnieka” aptaujā kongresu atzina par 2023. gada notikumu. Tajā tika pieņemta rezolūcija, kuru var uzskatīt par ceļa karti ar konkrētiem soļiem situācijas uzlabošanā vēstures nozarē četrās jomās: vēstures pētniecībā, vēstures izglītībā, publiskajā vēsturē un atmiņu institūciju jomā.⁹ Pats kongress radīja sajūtu, ka pārmaiņas ir iespējamās. Taču pirmās valsts iestāžu atbildes uz Vēstures izpētes un popularizēšanas biedrības rosinājumiem liecina, ka pārmaiņu ceļš būs grūts un ilgs. Piemēram, kongresa rezolūcija ierosina izveidot atsevišķu publiskās vēstures nozari Valsts kultūrkapitāla fonda konkursos. Savā atbildē uz vēstuli Valsts kultūrkapitāla fonds norādīja, ka šādu nozari varētu veidot, ja papildinātu likumā noteikto fonda mērķi un uzdevumus.¹⁰ Savukārt Izglītības un zinātnes ministrija savā atbildē uzsvēra, ka līdz 2026. gadam papildus finansējums valsts pētījumu programmas ietvaros 13.–19. gadsimta vēstures izpētei netiks piešķirts, jo jau viena programma vēsturē tiek finansēta, tāpat ministrija norādīja, ka neatbalsta individuālu pētījumu grantu programmas izveidi.¹¹ Jau pēc kongresa kļuva zināmi Valsts pētījumu programmas “20. un 21. gadsimta vēstures pētniecība un cilvēkkapitāla ataudze” projektu konkursa rezultāti, un uzvarējušo institūciju pētnieki trīs gadus varēs veikt augstvērtīgus pētījumus, tomēr krīzi vēstures nozarē – kopējo resursu un ataudzes trūkumu – šī programma nerisina. Neskaidrība ir arī par vēstures izglītības nākotni. Zīmīgi ir tas, ka 2024. gada pavasarī, četrus mēnešus pirms rudens semestra sākuma, joprojām nav zināms, kādu ietekmi radīs Latvijas Universitātes reorganizācija, Vēstures un filozofijas fakultātes, kā arī Latvijas vēstures institūta iekļaušana Humanitāro zinātņu fakultātē. Gluži tāpat kā pirms kongresa, arī tagad vēl nav zināms, vai Latvijas vēstures rudens drīz beigsies.

8 https://www.youtube.com/live/baUjtY_jnSI?si=qMR1Rj7fYQ94TeQ9 (skatīts 24.04.2024.)

9 Latvijas vēstures kongresa 2023 rezolūcija (15.11.2023.) Pieejams: <https://www.vesturesbiedriba.lv/vestures-kongress/latvijas-vestures-kongresa-rezolucija/>

10 Valsts kultūrkapitāla fonda 23. februāra vēstule Nr. 62.

11 Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas vēstule Nr. 4-10e/24/585.

THE CONGRESS OF LATVIAN HISTORY AND THE AUTUMN OF LATVIAN HISTORY

Gustavs Strenga

PhD, senior researcher, Institute of Arts and Cultural Studies, Latvian Academy of Culture

Summary

The Congress of Latvian History, held in November 2023, brought together historians, educators, and professionals from memory institutions to address a crisis in Latvian historical research, education, and preservation. The aim of the congress was to raise public awareness of the challenges and to consider solutions, ultimately producing a roadmap for improvement in the form of a resolution.

The lack of funding was a major concern. Historical research in Latvia has been significantly underfunded compared to neighbouring Lithuania and Estonia. There has also been a general lack of government support for historical research, education, and popularisation. In part, the lack of funding and declining demographics has led to a decline in the number of students enrolled in history programmes at universities. The future of history education itself was uncertain, especially after a reorganisation of the universities.

The Congress encouraged discussion of these issues. Participants explored ways to address the underfunding of historical research and to improve public outreach. While the Latvian History Congress itself may not be a definitive turning point, it has raised public awareness and brought together stakeholders with a common goal: to advocate for change in the field of Latvian history. The initial response from the government and politicians has been slow, but the Congress has undoubtedly started a conversation about the future of Latvian history.

© 2024 Gustavs Strenga, Latvijas Universitāte

Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons

Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)

This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>.